

Juliusz Bieniaś, Joanna Lipinin

**DALEKOWSCHODNIE EMISJE PIENIĘŻNE BANKU ROSYJSKO-CHIŃSKIEGO
I BANKU ROSYJSKO-AZJATYCKIEGO NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU
POGRANICZE ROSYJSKO-CHIŃSKO-MONGOLSKIE**

ABSTRAKT Artykuł dotyczy emisji pieniężnych Banku Rosyjsko-Chińskiego i Banku Rosyjsko-Azjatyckiego na przełomie XIX i XX w. na tle relacji pomiędzy Imperium Rosyjskim i Cesarstwem Chińskim, podstaw prawnych emisji, obszaru obiegu i stosunku do systemu pieniężnego ówczesnych Chin. Wykazano istotne różnice między tekstami chińskimi klauzul upoważniających do obiegu pieniądza a klauzulami rosyjsko- i anglojęzycznymi.

Słowa kluczowe: Bank Rosyjsko-Chiński, Bank Rosyjsko-Azjatycki, Kolej Wschodnio-Chińska, ku-ping tael, dolar meksykański, dolar w monecie lokalnej, złoty fen, kesz

ABSTRACT This gives an account of the activity of the Russian-Chinese Bank, later known as the Russian-Asiatic Bank, in issuing currency at the turn of the 19th and 20th centuries. It describes the Sino-Russian relationship of that period, discusses the legal basis of the issuing of currency, its range of circulation, and its exchange rate as regards Chinese currency. It demonstrates that there were significant discrepancies between the Chinese, Russian and English regulations authorizing the issuing of banknotes.

Key words: Russian-Chinese Bank, Russian-Asiatic Bank, China Eastern Railway, kuping tael, Mexican dollar, local currency dollar, gold fen, cash

Przełom XIX i XX wieku na rosyjskim Dalekim Wschodzie był czasem niezwykle dynamicznego rozwoju przemysłu związanego z eksploatacją bogactw naturalnych regionu, handlu i kolei żelaznych. Budowa linii kolejowych Transsyberyjskiej i Wschodnio-Chińskiej stała się niezbędna dla ekonomicznej ekspansji Cesarstwa Rosyjskiego na obszarze Azji. Do realizacji tego ambitnego przedsięwzięcia rząd Rosji carskiej w 1895 roku powołał w formie spółki akcyjnej Bank Rosyjsko-Chiński. Podstawowym zadaniem nowo powołanego banku było gromadzenie kapitałów, które pozwoliłyby na realizację budowy Kolei Wschodniochińskiej, łączącej Kolej Transsyberyjską z rejonem Władystoku przez terytorium Chin. Budowa linii kolejowej wzdłuż granicy z Chinami – trudna ze względów geologicznych i klimatycznych – pochłonęłaby znacznie więcej środków niż budowa linii kolejowej przebiegającej przez północną Mandżurię.

Do grupy zwolenników budowy kolei przez tereny północnych Chin (Mandżurii) dołączył w 1892 roku Sergiusz J. Witte, powołany w tym samym roku na stanowisko ministra finansów. S.J. Witte był zwolennikiem politycznego porozumienia z Japonią i nawiązania bliskiej współpracy

z Chinami. To dzięki jego staraniom plany studyjne Rosyjskiego Sztabu Generalnego – pomysłodawcą proponowanego rozwiązania, rozważanego w 1887 roku, był kontradmirał Nikołaj V. Kopytov – stały się rzeczywistością. 14 czerwca 1895 roku¹ minister finansów S.J. Witte spotkał się z carem Mikołajem II i oficjalnie przedstawił mu ideę stworzenia instytucji finansowej, która, oprócz wcześniej wymienionych powodów, miała obsłużyć pożyczkę chińską z 1895 roku i zbliżyć interesy finansowe Chin i Rosji. W czerwcu 1895 roku S.J. Witte zakończył rozmowy z grupą francuskich bankierów o wyemitowaniu 4% pożyczki chińskiej gwarantowanej przez Rosję kwotą w wysokości 100 milionów złotych rubli.

Latem 1895 roku rozpoczęto aktywne przygotowania mające na celu powołanie banku. Zgodnie z planami S.J. Wittego jego założycielami miały być Międzynarodowy St. Petersburgski Bank Handlowy i liczne francuskie towarzystwa kredytowe. Dyrektor Międzynarodowego St. Petersburgskiego Banku Handlowego A.J. Rotstein zakończył rozmowy ze stroną francuską na ten temat 30 listopada

¹ Lukânov 2008: 164.

1895 roku. Określił wysokość kapitału założycielskiego banku na 6 milionów złotych rubli. Miejscem, w którym miał się znaleźć główny kantor banku, był Szanghaj, a dla jego organizacji wykorzystano szanghajski kantor „Comptoir National d'Escompte” z jego dyrektorem Vijemonem, który miał zostać dyrektorem szanghajskiego oddziału Banku Rosyjsko-Chińskiego. Drugim dyrektorem szanghajskiego oddziału był rosyjski poddany A. Vert. Z punktu widzenia handlowych interesów Rosji należało otworzyć również oddział w Tientsinie² i kantor tymczasowy w Hankow pod dyrekcją A. Verta. Przyjęcie takiego rozwiązania wiązało się z koniecznością obsługi finansowej sezonowych jarmarków herbacianych odbywających się w tych miejscowościach. Na targach tych kupcy rosyjscy nabywali około 2 milionów pudów³ herbaty rocznie, co stanowiło około 80% całego importu tego produktu do Rosji.

Ustawa o działalności banku została zatwierdzona 10 października 1895 roku⁴. Głównym celem powołania banku było finansowanie budowy i eksploatacji Kolei Wschodnio-Chińskiej oraz przeprowadzanie operacji handlowych na terytorium państw Azji Wschodniej. Umowa o budowie kolei została podpisana w sierpniu 1896 roku.

Zgodnie z ustawą z 1895 roku kapitał założycielski banku wynosił 6 milionów rubli złotych i został podzielony na 48 000 akcji o cenie nominalnej 125 rubli złotych. Jednocześnie stwierdzono w Ustawie, że kolejne transze akcji emitowane w przyszłości będą posiadały cenę nominalną taką samą jak akcje pierwszej emisji. W §5 umieszczono zapis o emisji świadectw tymczasowych w ilości 4 800 sztuk. Każde świadectwo posiadało wartość 10 akcji, czyli 1250 rubli złotych. Tak wysoki nominal świadectw świadczy, że to przedsięwzięcie finansowe przeznaczone było dla znaczących inwestorów⁵.

² Na dyrektora tego Oddziału powołano ostatecznie D.D. Pokotilova – członka zarządu Banku Rosyjsko-Chińskiego.

³ 1 pud = 16,38 kg (przyp. autorów).

⁴ *Полное собрание...* t. XV, 1895, № 12242, s. 698-707.

⁵ W rozdziale 4 § 41 sformułowano podstawy podziału głosów na walnym zgromadzeniu akcjonariuszy. Właściciel 25 akcji otrzymywał 1 głos, 75 akcji – 2 głosy, 150 akcji 3 głosy i 250 akcji 4 głosy. Posiadacze powyżej 250 akcji mieli 1 głos na każde 100 akcji, jednakże każda osoba fizyczna lub prawna nie mogły mieć więcej niż 20 głosów. Zgodnie z § 42 właściciele mniejszej ilości akcji niż 25 sztuk (jeden głos na walnym zgromadzeniu akcjonariuszy) mogli łączyć się dobrowolnie w celu uzyskania prawa głosu na walnym

Zarząd banku znajdował się w St. Petersburgu⁶, posiadał on również filie w Moskwie i liczne oddziały terenowe (13 na Syberii, 9 w Środkowej Azji, 7 w Mandżurii, 2 w Mongolii, 8 w Chinach, 4 w Japonii, a także w Indiach oraz w USA, w San Francisco). Prezesem zarządu banku został książę E.E. Uchtomski⁷. Dyrektorem zarządzającym banku w latach 1896-1904 był A.J. Rotstein, łącząc tę pracę z zarządzaniem Międzynarodowym St. Petersburskim Bankiem Handlowym.

W założeniu Banku Rosyjsko-Chińskiego wzięły udział Międzynarodowy St. Petersburski Bank Handlowy, Bank Parysko-Holenderski, Credit Lyonnais i inne instytucje finansowe związane z kapitałem francuskim. Udział zarządzającego Międzynarodowym St. Petersburskim Bankiem Handlowym A.J. Rotsteina, który reprezentował bank kontrolowany przez kapitał niemiecki, miał na celu przenikanie kapitału niemieckiego do Chin za pośrednictwem Banku Rosyjsko-Chińskiego. Wyznaczenie A.J. Rotsteina (jednej z najbardziej znaczących osobistości świata finansów z epoki S.J. Wittego) świadczyło o ważności projektu banku Rosyjsko-Chińskiego, związanego z polityczną ekspansją Imperium Rosyjskiego na Dalekim Wschodzie.

Według słów A.J. Rotsteina, zawartych w liście do bankiera F. Nottafta⁸ *Rzeczywiste interesy samego Wittego w Banku Rosyjsko-Chińskim były czysto polityczne, nie ograniczały się tylko do spraw kolejowych. W swojej istocie, bank był instrumentem wpływów ekonomicznych, które S.J. Witte w dogodniej chwili mógł wykorzystać* [tłum.

zgromadzeniu, jednak nie mogli tym sposobem uzyskać więcej niż 20 głosów (§43). Tym samym właściciele dużych pakietów akcji dysponowali tylko 20 głosami. W sumie otrzymano 289 głosów wszystkich akcjonariuszy, z czego właściciele fizyczni posiadający 7745 akcji (16% wszystkich akcji) mieli 135 głosów z 289 czyli 47%. W rezultacie drobni akcjonariusze posiadali znaczący wpływ na walnym zgromadzeniu akcjonariuszy. Akcjonariusze francuscy dysponowali 100 głosami (posiadając 5/8 akcji), rosyjscy posiadali 125 a niemieccy 60 głosów. Zatem akcjonariusze rosyjscy posiadali większość (choć nie większość absolutną) na walnym zgromadzeniu akcjonariuszy.

⁶ Pierwsza siedziba mieściła się na Nadbrzeżu Angielskim nr 6 w pałacu Tieniśewych (1895-1898), druga przy Newskim Prospekcie nr 58 (1898-1902) i trzecia przy ulicy Jekatierinskiej nr 8, w domu handlowym braci Jelisieiewych (1902-1910).

⁷ W skład zarządu banku (*Полное собрание...*, t. XV, 1895, № 12242, s. 702) weszli: A. Wyśnegradskij, E. Netcalin, M. Berštat, jak również P. Bark, W. Bizo, I. Gottinger, L. Davidov, F. Knop, D. Pokotilov.

⁸ Mośenskij 2014: 430.

autorów]. Zagadnienie to dobrze rozumiano we Francji, która miała swoje polityczne interesy w Chinach i Indochinach, a kapitał francuski niejednokrotnie próbował przejąć w swoje ręce Bank Rosyjsko-Chiński. A.J. Rotstein zarządzał bankiem do swojej śmierci w 1904 roku.

Więcej jak połowa akcji banku znajdowała się w bankach uczestniczących kapitałowo w założeniu tego przedsięwzięcia. Znaczący pakiet akcji należał do Banku Państwa – 4200 akcji pierwszej emisji i wszystkie 12 tysięcy akcji drugiej emisji. Pośród zagranicznych inwestorów podstawowe znaczenie miał Rosyjski Syndykat Bankowy w Paryżu. Jednym z głównych inwestorów syndykatu był bank „Comptoir National d’Escompte”, który przekazał Bankowi Rosyjsko-Chińskiemu szereg swoich placówek na terenie Chin. Wśród zagranicznych założycieli banku byli również przedstawiciele wyższych kręgów paryskiej finansjery – E. Netclin (jeden z zarządzających bankiem „Banque de Paris et des Escompte”), członek zarządu Banku Rosyjsko-Chińskiego R. Bris (członek zarządu „Crédit Lyonnais”), J. Štern z domu bankierskiego Štern i inni. Rola zagranicznych dysponentów papierami wartościowymi banku zwiększała się sukcesywnie – w 1904 roku do zagranicznych inwestorów należało 7335 akcji banku z ogólnej liczby 41 636 akcji, a w 1905 – 17 475 z 50 412 akcji⁹, głównie dzięki temu, że Ministerstwo Finansów sprzedało duży pakiet francuskiemu bankowi „Banque de Paris et des Pays-Bas”, który wkrótce wprowadził akcje Banku Rosyjsko-Chińskiego na Giełdę Paryską. Od tego momentu akcje banku były notowane na parkiecie giełdowym. Roczne obroty banku wzrosły w okresie 1899 do 1903 z 6,7 do 14,5 miliarda rubli, a czysty zysk w 1904 roku osiągnął kwotę 4,3 miliona rubli¹⁰.

Fig. 1. Giełda Petersburska ok. 1910 roku, z archiwum autora

Na skutek przegranej Rosji w wojnie rosyjsko-japońskiej Bank Rosyjsko-Chiński poniósł znaczące straty. Tylko w 1907 roku wynosiły one aż 11 milionów rubli. Ustały całkowicie wszelkie operacje towarowo – pieniężne na terenie Mandżurii, a liczba filii banku zmniejszyła się z 45 do 22. Bank zwrócił się o pomoc do Ministerstwa Finansów. Ministerstwo nie poparło planów pomocy dla banku, a pakiet akcji znajdujących się w rękach Banku Państwa został sprzedany inwestorom francuskim. W lutym 1908 roku dalsza perspektywa funkcjonowania Banku Rosyjsko-Chińskiego była omawiana w Ministerstwie Finansów. Rozważano różne aspekty wyjścia z tej trudnej sytuacji. Jednym z pomysłów, mających na celu poprawę sytuacji banku, była propozycja fuzji z innym bankiem.

W 1908 roku, dzięki protekcji S.J. Wittego, A.I. Putilov został dyrektorem Banku Rosyjsko-Chińskiego. Putilov od 1905 roku wchodził do Zarządu banku. Po mianowaniu na dyrektora Putilov rozpoczął intensywną działalność mającą na celu poprawę kondycji finansowej banku. Jedynym sposobem uratowania banku przed upadłością była, według Putilova, fuzja z Bankiem Północnym¹¹. W taki sposób powstała idea powołania Banku Rosyjsko-Azjatyckiego.

Po wojnie rosyjsko-japońskiej (1904-1905) Bank Rosyjsko-Chiński znalazł się w trudnym położeniu ze względu na olbrzymie straty poniesione przez Rosję w trakcie działań wojennych i utratę licznych placówek dalekowschodnich (z 45 do 22)¹². W związku z tym Ministerstwo Finansów Rosji podjęło decyzję o dokapitalizowaniu banku poprzez fuzję z Bankiem Północnym. W wyniku podjętych działań utworzono nową jednostkę, Bank Rosyjsko-Azjatycki. Sieć swoich placówek oparł on na placówkach Banku Rosyjsko-Chińskiego i Banku Północnego. Ten „bank banków” w bardzo krótkim czasie stał się dominującym uczestnikiem gry kapitałowej na rynku dalekowschodnim, konkurując z kapitałem angielskim i niemieckim. Jeszcze w 1895 roku w ustawie powołującej Bank Rosyjsko-Chiński (*Полное собрание...*, t. XV, 1895, ustawa 12242), w rozdziale II §14 ustęp 9 napisano, że bank miał zagwarantowane prawo do *Emisji własnych biletów w taelach, dolarach, funtach szterlingach i innej monecie miejscowej w sumie nie przewyższającej rozmiaru kapitału założycielskiego*

¹¹ Bank Północny utworzony w 1901 roku z kapitałem francuskim posiadał status „spółki córki” Société Générale. Działał do 9 października 1910 roku, w którym to dniu nastąpiło połączenie go z Bankiem Rosyjsko-Chińskim.

¹² Mošenskij 2014: 433.

⁹ Mošenskij 2014: 430.

¹⁰ Mošenskij 2014: 433.

i zapasowego Banku. Bilety powinny być na okaziciela, i opłaty nimi realizuje się po przedstawieniu takowych w kasach Banku i jego Oddziałach, które je wypuściły. Uwaga Bank powinien zawsze w swoich kasach trzymać w zapasach kwoty nie mniejsze niż jedna trzecia sumy znajdujących się w obiegu biletów [tłum. autorów]. Ponadto w ustępie 10 tego samego paragrafu znajduje się zapis o możliwości wybijania monety miejscowej za zgodą władz Cesarstwa Chińskiego. Na tej podstawie od 1898 roku (pierwsza seria banknotów o nominałach 100 i 300 kesz) do 1910 roku emitowano banknoty Banku Rosyjsko-Chińskiego. Po fuzji banków i powołaniu Banku Rosyjsko-Azjatyckiego (Ustawa o Banku Rosyjsko-Azjatyckim – *Полное собрание...*, t. XXX, 1895, oddział I 1910 ustawa 33788) azjatyckie oddziały terenowe nowego banku wykorzystywały dawne prawo do emisji lokalnych środków płatniczych i wprowadzały je w kolejnych transzach do 1919 roku. Po rewolucji lutowej, a potem październikowej, sytuacja Banku Rosyjsko-Azjatyckiego zmieniła się diametralnie. Bolszewicy formalnie znacjonalizowali Bank Rosyjsko-Azjatycki, tak jak i wszystkie pozostałe instytucje finansowe. W praktyce okazało się jednak, że realizacja nacjonalizacji nie jest taka prosta – znacząca część aktywów Banku Rosyjsko-Azjatyckiego znajdowała się na Dalekim Wschodzie, w tym również na terytorium Chin. Ze względu na zerwanie kontaktów z centrum finansowym Rosji – Piotrogradem i notorycznym brakiem pieniądza w obiegu, harbiński oddział Banku Rosyjsko-Azjatyckiego zdecydował się na wypuszczenie, jak się okazało, ostatniej serii lokalnej w 1919 roku. Ta ostatnia emisja pogrnicza rosyjsko-chińsko-mongolskiego zamyka cały cykl wydań pieniądza lokalnego przez rosyjskie instytucje finansowe działające na obszarze Dalekiego Wschodu.

Bank Rosyjsko-Azjatycki, jeden z największych banków komercyjnych w Rosji, został utworzony w 1910 roku w Petersburgu poprzez połączenie Banku Rosyjsko-Chińskiego i Banku Północnego. W tym czasie w Banku Rosyjsko-Chińskim były zainwestowane znaczne kapitały francuskiej grupy kapitałowej na czele z „Banque de Paris et des Pays-Bas” (PARIBAS), zainteresowanej w umocnieniu francuskich wpływów na terenie Dalekiego Wschodu, Bank Północny natomiast reprezentował interesy Société Générale pour Favoriser le Développement du Commerce et de l'Industrie en France (Société Générale). Przede wszystkim Bank Północny został stworzony dla podtrzymania, w czasie kryzysu z lat 1899-1902, rozmieszczonych w Imperium Rosyjskim inwestycji z udziałem kapitału francuskiego. Z powodu konkurencji z bankami petersburskimi od samego

początku Bank Północny spotkał się z dużymi problemami i w 1906 roku jego kapitał został powiększony na koszt nowego inwestora – Banque de l'Union Parisienne, który był zainteresowany inwestycjami na rosyjskim rynku kapitałowym. Ale operacja ta nie przyniosła pożądaných skutków i Bank Północny nadal był niestabilny. W związku z tym od 1909 roku Société Générale zaczęło rozpatrywać możliwość połączenia go z Bankiem Rosyjsko-Chińskim. PARIBAS, zarządzający około 60% kapitału Banku Rosyjsko-Chińskiego, podjął się przeprowadzenia fuzji i po długotrwałych negocjacjach w październiku 1910 roku został utworzony nowy duży Bank Rosyjsko-Azjatycki, któremu od Banku Północnego przypadła duża sieć filii we wszystkich częściach Imperium Rosyjskiego.

Fig. 2. Ministerstwo Finansów w St. Petersburgu, z archiwum autora

Fig. 3. Siedziba Banku Rosyjsko-Chińskiego w St. Petersburgu, z archiwum autora

W skład władz nowego banku wchodził A.I. Putilov (prezes), M. Verstrat (wiceprezes), P.A. Bok, V.F. Dawydov, K.I. Dubrejł, R.E. Legrand¹³. Zarząd petersburski pełnił tylko funkcje wykonawcze, a polityka finansowa banku była

¹³ Mošenskij 2014: 436 przyp. 1563.

kreowana przez Komitet Specjalny z siedzibą w Paryżu.

Początkowo w 1910 roku kapitał założycielski banku wynosił 35 milionów rubli, w 1912 roku podwyższony do 39,5 miliona rubli¹⁴. Zgodnie z Ustawą Banku Rosyjsko-Azjatyckiego (*Полное собрание...*, t. XXX oddział I 1910 ustawa 33788), która w znaczących fragmentach powtarzała wcześniej przyjęte rozwiązania dla Banku Rosyjsko-Chińskiego, nowy bank zachowywał prawo do emisji własnych środków płatniczych na terenie Cesarstwa Chińskiego w zakresie wprowadzania do obiegu banknotów i monet. Wartość pojedynczej akcji banku wynosiła 185 rubli i 50 kopiejek¹⁵. W tym czasie bank ustępował kapitałowo tylko Międzynarodowemu St. Petersburgskiemu Bankowi Handlowemu (w 1912 roku kapitał banku wynosił 48 milionów rubli) i Bankowi Rosyjskiemu dla Handlu Zagranicznego (w 1912 roku kapitał banku wynosił 50 milionów rubli).

Fig. 4. Świadczenie tymczasowe Banku Rosyjsko-Azjatyckiego, z archiwum autora

Pod względem wielkości wkładów Bank Rosyjsko-Azjatycki (256 milionów rubli w 1912 roku) przewodził na rynku, wyprzedzając Międzynarodowy St. Petersburgski Bank Handlowy (198 milionów rubli) i Bank Rosyjski dla Handlu Zagranicznego (127,4 miliona rubli). Bank Rosyjsko-Azjatycki wyprzedzał pod względem sum bilansowych (641 milionów rubli w 1912 roku) Bank Rosyjski dla Handlu Zagranicznego (579 mln

rubli) oraz Międzynarodowy St. Petersburgski Bank Handlowy (553 mln rubli)¹⁶.

Bank rozporządzał również dużym portfelem papierów wartościowych – według danych z 1 czerwca 1912 roku jego kapitały były inwestowane w gwarantowane przez państwo papiery wartościowe (25 636,0 miliona rubli) i nie gwarantowane przez państwo papiery wartościowe (na kwotę 6 824,8 mln rubli) czyli ogólnie 32 460,8 mln rubli¹⁷.

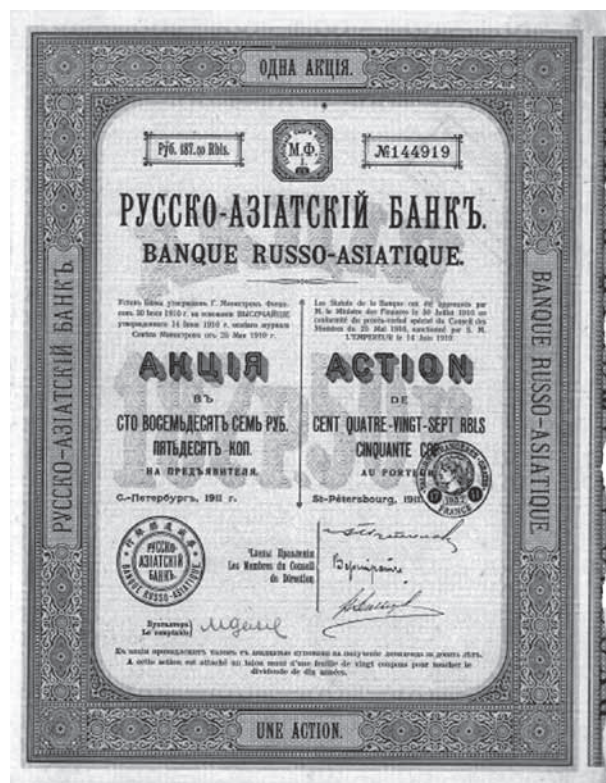

Fig. 5. Akcja Banku Rosyjsko-Azjatyckiego, z archiwum autora

Rozwinięta sieć oddziałów tego banku, który stał się typem banku uniwersalnego z obszernymi kontaktami (w 1913 roku 89 oddziałów w Imperium Rosyjskim i 18 w innych krajach na świecie) rozciągała się od Nowego Jorku i Londynu do Szanghaju i Jokohamy. W operacje papierami wartościowymi włożono 807,3 mln rubli kapitału¹⁸.

Rosja sprzedawała Cesarstwu Chińskiemu worki, szpagat, bieliznę i produkty lniane, naftę i surówkę żelazną. W latach 1898-1912 głównym produktem eksportowym Chin na rynek rosyjski była herbata eksportowana przez miasto Hankow. Wartość tego eksportu wynosiła 41,3 miliona rubli w 1903 roku (stanowiło to 85,5% całego importu

¹⁴ Mośenskiy 2014: 436.

¹⁵ Poprzednie emisje Banku Rosyjsko-Chińskiego wartość akcji miały określane w rublach złotych pomimo obowiązującego w Rosji systemu opartego na srebrze. Po zakończeniu reformy S. J. Wittego w 1897 roku w Cesarstwie Rosyjskim wprowadzono złoty parytet, dlatego nowe akcje Banku Rosyjsko-Azjatyckiego z 1910 roku były same w sobie nominowane w rublach złotych (przyp. autorów).

¹⁶ Gindin 1948: 371,381.

¹⁷ Mośenskiy 2014: 436-437; Gindin 1948: 371.

¹⁸ Mośenskiy 2014: 438.

herbaty do Rosji), w 1908 roku 51,4 miliona rubli (76%), a w 1912 – 39,9 miliona rubli (67,3%)¹⁹.

Fig. 6. Oddział Banku Rosyjsko-Chińskiego w Hankow, z archiwum autora

Po drugiej rewolucji 1917 roku (październikowej) bolszewicy formalnie znacjonalizowali Bank Rosyjsko-Azjatycki, tak jak i wszystkie pozostałe instytucje finansowe, jednak w praktyce okazało się, że realizacja nacjonalizacji nie jest taka prosta – znacząca część aktywów Banku Rosyjsko-Azjatyckiego znajdowała się na Dalekim Wschodzie, w tym i na terytorium Chin. A.I. Putilov, który uciekł wraz z rodziną z Piotrogradu do Finlandii, przybył w 1918 roku do Szanghaju. Bank, będący w posiadaniu pakietu akcji Kolei Wschodnio-Chińskiej, kontynuował swoją działalność, finansując białogwardyjskie ruchy na Dalekim Wschodzie i wypuszczając w Harbinie własne znaki pieniężne – banknoty.

Paryski oddział banku został głównym oddziałem i tam znajdowały się władze banku. Kiedy w 1921 roku do Paryża przybył sowiecki dyplomata L.B. Krasin (do rewolucji zarządzał rosyjskim oddziałem kompanii „Simens Galke”), dobrze znający go A.I. Putilov przedstawił mu plan powołania banku emisyjnego z udziałem kapitału zagranicznego dla przeprowadzenia reformy pieniężnej w RFSRR. Chociaż L.B. Krasina zafascynowała ta idea, rząd radziecki nie zaakceptował tego planu. A.I. Putilov, który prowadził rozmowy z nowymi władzami Rosji, został odrzucony przez kręgi białej emigracji. W prasie paryskiej ukazały się doniesienia, że A.I. Putilov układa się z bolszewikami w sprawie współpracy i w 1926 roku został on odsunięty od kierowania bankiem. Bank uległ powolnemu rozpadowi i pogrążał się w sporach pomiędzy rzeczywistymi i podstawionymi fikcyjnymi akcjonariuszami, związanymi z poselstwem

sowieckim w Paryżu. Przewodniczącym zarządu, po ustąpieniu A.I. Putilova, został książę S.V. Kudašev. Jesienią 1926 roku Bank Rosyjsko-Azjatycki postawiono w stan likwidacji jako niewypłacalnego dłużnika.

KOLEJ WSCHODNIO-CHIŃSKA

W roku powołania do życia Banku Rosyjsko-Chińskiego (1895) linie kolejowe: Transsyberyjska, Wschodniosyberyjska i Zabajkalska były nieukończone. Również kolej Ussuryjska, której budowę rozpoczęto w 1891 roku, daleka była od finału. Wtedy to powrócono do idei, którą w postaci prac studyjnych w 1887 roku zaproponował admirał N.V. Kopytov, budowy kolei przez teren Cesarstwa Chińskiego, która miała połączyć kolej Transsyberyjską z Władywostokiem. Realizacją tego projektu zajął się S.J. Witte. Rozpoczął on pertraktacje ze stroną chińską od rozmów z Li Hung-Czangiem²⁰. Finalnym efektem rozmów był kontrakt na budowę i eksploatację Kolei Wschodnio-Chińskiej, podpisany w Berlinie 27 sierpnia/8 września 1896 roku²¹. Ze strony rosyjskiej sygnatariuszem był książę E. Uchtomski, a ze strony Chińskiej Hsü Tsing-Czeng²². W preambule do kontraktu i w punkcie pierwszym stwierdzano:

Pomiędzy niżej podpisanymi, jego znakomitością Hsü Tsing-Czeng (Siuj Czin Czenem – wersja rosyjska), pełnomocnym ministrem Jego Wysokości Cesarza Chińskiego w St. Petersburgu, działającym na podstawie cesarskiego ukazu z 22 roku, 2 miesiąca i 20 dnia panowania Guang Hsu (16/28 sierpnia 1896 roku), z jednej strony, a Bankiem Rosyjsko-Chińskim, z drugiej strony. Zostało postanowione to co poniżej:

„Rząd chiński wpłaci sumę 5 000 000 (pięć milionów) ku ping taeli do Banku Rosyjsko-Chińskiego i będzie uczestniczyć, proporcjonalnie do tego wkładu, w zyskach i stratach Banku, na warunkach, przewidywanych przez osobną umowę.

Rząd chiński, decydując się na budowę linii kolei żelaznej, ustanawiając proste połączenie pomiędzy miastem Czyta i rosyjską Południowo-Ussuryjską

²⁰ Li Hung-Czang – kanclerz (od 1881 roku) powołanego do życia w 1872 roku Tsungli-Yamenu – zarządu do spraw zagranicznych, który był drugim pod względem ważności organem po Chuän-chich (Wielkiej Radzie), główny negocjator ze strony chińskiej kontraktu na budowę Kolei Wschodnio-Chińskiej.

²¹ Pełny tekst kontraktu – patrz www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/kvgd.htm dostęp 20.10.2015.

²² Hsü Tsing-Czeng – ówczesny poseł chiński w St. Petersburgu i Berlinie, nominalny prezes Kolei Wschodnio-Chińskiej.

¹⁹ Bonin, Valerio, Yago 2015: 37.

koleją, powierza budowę i eksploatację tej linii Bankowi Rosyjsko-Chińskiemu na następujących warunkach:

1. Bank Rosyjsko-Chiński zakłada dla budowy i eksploatacji określonej linii kolei żelaznych spółkę pod nazwą „Towarzystwo Kolei Wschodnio-Chińskiej” [tłum. autorki].

W dalszej części kontraktu stwierdzono, że udziałowcami Towarzystwa mogą być obywatele Chin i Rosji. Aby strona rosyjska miała głos decydujący w sprawach Kolei Wschodnio-Chińskiej, postanowiono uniemożliwić komukolwiek nabycie akcji Towarzystwa. 17 grudnia 1896 roku – zgodnie z obowiązującym na terenie Imperium Rosyjskiego prawem o spółkach akcyjnych – ukazało się ogłoszenie w „Monitorze Rządowym” o publicznej sprzedaży akcji Towarzystwa o godzinie 9.00. Kilka minut po godzinie dziewiętej sprzedaż zakończono. Wszystkie akcje Towarzystwa Kolei Wschodnio-Chińskiej nabył rząd rosyjski²³. Kapitał zakładowy Towarzystwa Kolei Wschodnio-Chińskiej o wartości 5 000 000 rubli został podzielony na 1 000 akcji po 5 000 rubli każda²⁴. Li Hung-Czeng za zaakceptowanie takiego rozwiązania otrzymał „wynagrodzenie” w wysokości jednego miliona rubli²⁵.

W warunkach kontraktu określono techniczne parametry kolei i status ziem przylegających bezpośrednio do niej. Zgodnie z artykułem 6 kontraktu cały obszar, przez który miały przebiegać tory kolejowe, jak również ośrodki typu miejskiego i stacje kolejowe uzyskiwały status „pasa wyłączenia”, w którym to pasie miało obowiązywać prawo rosyjskie. Na odcinkach pomiędzy stacjami szerokość pasa wyłączenia wynosiła 32 metry z jednej strony i 38 metrów z drugiej. Różnica w szerokości wynikała z tego, że w przyszłości linia kolejowa miała być dwutorowa. Na większe stacje przeznaczono 55 hektarów a na mniejsze stacje i rozjazdy 33 hektary. Na budowę głównego węzła kolei – Harbina – przeznaczono 6 tysięcy hektarów.

Koncesja wydana Bankowi Rosyjsko-Chińskiemu przewidywała, że po osiemdziesięciu latach od ukończenia budowy kolei strona chińska stanie się właścicielem linii. Kontrakt zawierał również klauzulę, mówiącą o tym, że strona chińska po trzydziestu sześciu latach może wykupić koncesję

od Banku Rosyjsko-Chińskiego pod warunkiem pokrycia wszystkich wydatków, ewentualnych długów i narosłych procentów²⁶.

Towarzystwu przekazano bardzo szerokie pełnomocnictwa, wśród nich powoływanie handlowych i przemysłowych „spółek córek”, wydobywanie użytecznych kopaliny itp. Przewodniczący Zarządu Towarzystwa był wyznaczany przez rząd chiński, a walne zgromadzenia Towarzystwa powinny odbywać się w Pekinie lub w Petersburgu (pkt. 19 Ustawy).

Budowę kolei zakończono w 1903 roku. Ogólna długość wszystkich trzech linii Kolei Wschodnio-Chińskiej wyniosła 1726 kilometrów²⁷. Jej naczelnikiem został, w chwili obejmowania stanowiska, pułkownik, potem generał D.L. Horwat. To on przeprowadził Towarzystwo przez najbardziej trudny okres, 1904-1905, w trakcie konfliktu rosyjsko-japońskiego. Funkcję naczelnika pełnił nieprzerwanie do 1917 roku. Po abdykacji cara Mikołaja II i przejściu władzy przez Rząd Tymczasowy, generał D.L. Horwat, za zgodą Pekinu, pertraktował z politykami amerykańskimi na temat przejścia ochrony nad Koleją Wschodnio-Chińską przez Stany Zjednoczone. Horwata uważano za spadkobiercę legalnych władz rosyjskich²⁸. W latach 1918-1919 generał Horwat próbował stworzyć, w porozumieniu z admirałem Kołczakiem i atamanem Semenovem, podstawy do niezależnego i „białego rządu” na terenie funkcjonowania Kolei Wschodnio-Chińskiej. Jednym z wyników tych starań była ostatnia na tym terenie emisja Banku Rosyjsko-Azjatyckiego w 1919 roku.

Aneks I

SYSTEM PIENIĘŻNY W CESARSTWIE CHIŃSKIM

EPOKA QING CESARZE GUANG HSU (1875-1908) I XUANG-TONG (1909-1912)

Podstawy systemu monetarnego cesarskich Chin w XIX wieku zostały zdefiniowane w traktacie nankińskim (w 1842 r. zawarty między Wielką Brytanią i Chinami), który kończył I wojnę opiumową w Chinach. Zgodnie z ustaleniami traktatowymi narzuconymi przez Brytyjczyków²⁹, Chiny zobowiązały się do wypłacenia odszkodowania w srebrze i wprowadzenia taryf celnych, które egzekwowane

²³ Kajdański 2000: 21-46.

²⁴ Mošenskij 2014: 431.

²⁵ S.J. Witte dostał od Mikołaja II do dyspozycji na ten cel specjalne środki w wysokości trzech milionów rubli, a E. Uchtomski w maju 1897 roku zrealizował w Szanghaju wypłatę z tego kontraktu w wysokości jednego miliona rubli – Kajdański 2000: 27.

²⁶ Pełny tekst kontraktu § 12 – patrz www.hist.msu.ru/ER/Text/FOREIGN/kvkd.htm dostęp 20 10 2015.

²⁷ Kajdański 2000: 73-74.

²⁸ Kajdański 2000: 93.

²⁹ Irigoien 2012: 7, 10 I 20.

być miały w tym kruszcu. Tę niekorzystną dla Chińczyków sytuację skwapliwie wykorzystali Brytyjczycy narzucając nową jednostkę wagową srebra – taela. Pierwsze srebrne taele o wadze 37,5 g odlewano w Szanghaju od 1856 roku. Potem taele biła Mennica Królewska w Londynie, a od 1867 roku rozpoczęto ich wybijanie w Hongkongu. Od 1889 roku wprowadzono srebrne yuany, które obiegały razem z taelami, przy czym 1 yuan odpowiadał 0,72 taela³⁰. Jednocześnie yuan odpowiadał meksykańskiemu peso³¹ i miejscowemu srebrnemu dolarowi. W konsekwencji³², w końcu XIX wieku w cesarskich Chinach pieniądz metalowy pozostawał w następujących relacjach: 1 dolar = 1 yuan = 0,72 taela = 7 mace i 2 candereens; 1 tael (liang) = 10 mace = 100 candereens; 1 mace = 10 candereens; 1 candereen = 10 li. Równocześnie 1 dolar = 100 centów (10 ciao); 10 centów = 1 ciao; 1 cent (fen) = 10 kesz; 1 dolar = 1000 kesz.

Na obszarze Chińskiego Turkiestanu obowiązywał tradycyjny dla tego regionu, bimetaliczny system monetarny, oparty na złocie i srebrze. W epoce Qing relacje pomiędzy poszczególnymi jednostkami przedstawiały się następująco³³ 2 pul = 1 kesz; 2 kesz = 5 li; 4 kesz = 10 li = 1 fen; 25 kesz = 10 fen = 1 miscal = 1 ch'ien, mace, tanga = 10 miscals (mace) = 1 liang (tael lub sar); 20 miscals (tangas) = 1 tilla. Lokalny tael = sar ważył 35,5 g czystego srebra i był lżejszy od ku-ping taela (37,5 g).

Fig. 7. Guang-Hsu 10 kesz (miedziaków) odlewane, z archiwum autora

Fig. 8. Guang-Hsu 10 kesz – nowy system – bite, z archiwum autora

Fig. 9. Guang-Hsu 10 centów – nowy system – bite, z archiwum autora

Fig. 10. Guang-Hsu Chiński Turkiestan 10 kesz (miedziaków) odlewane, z archiwum autora

Aneks II

EMISJE PIENIĘŻNE BANKU ROSYJSKO-CHIŃSKIEGO I ROSYJSKO-AZJATYCKIEGO W LATACH 1895-1919

Emisje banknotów Banku Rosyjsko-Chińskiego i Rosyjsko-Azjatyckiego w latach 1898-1919 zrealizowały dwa kantory w Szanghaju i Pekinie oraz pięć oddziałów w Tientsinie, Hankow, Newchwangu, Kaszgarze i Harbinie. Na mapie Cesarstwa Chińskiego w granicach z końca XIX wieku zostały oznaczone odpowiednie centra emisji pieniądza papierowego (Fig. 11). Banknoty emitowane przez Bank Rosyjsko-Chiński i Rosyjsko-Azjatycki były nominowane w keszach, ku-ping taelach, dolarach meksykańskich, dolarach obiegu miejscowego, złotych fenach i lianach oraz rublach. Banknoty te drukowały następujące firmy:

1. Экспедиция Заготовления Государственных Бумар St. Petersburg – w 1899 i 1901 roku
2. Nissen & Arnold, Londyn – od 1903 do 1914 roku
3. Bradbury, Wilkinson & Co. Ltd., Londyn w 1907, 1909, 1910 i 1914 roku
4. American Bank Note Company, Fort Lee, New Jersey w 1914 i 1919 roku.

Oprócz emisji pieniądza papierowego budowniczo Kolei Wschodnio-Chińskiej posługiwali się w płatnościach sztabkami srebra, które wyprodukowano, jak wspomina E. Kajdański³⁴, w warsztatach kolejowych we Władywostoku. Oprócz nich spotyka się sztabki typu „sycee”, przypominające swoim kształtem mały bucik, z napisami chińskimi świadczącymi, że ich emitentem był Bank

³⁰ 1 yuan = 0,72 taela lub 7 mace i 2 candereeny – określenia jednostek znajdowały się na srebrnych monetach tego okresu.

³¹ Irigoien 2012: 14-16.

³² Schoen, Cartier 1980: 102.

³³ Cuhaj, Michael 2011: 28.

³⁴ Kajdański 2000: 33.

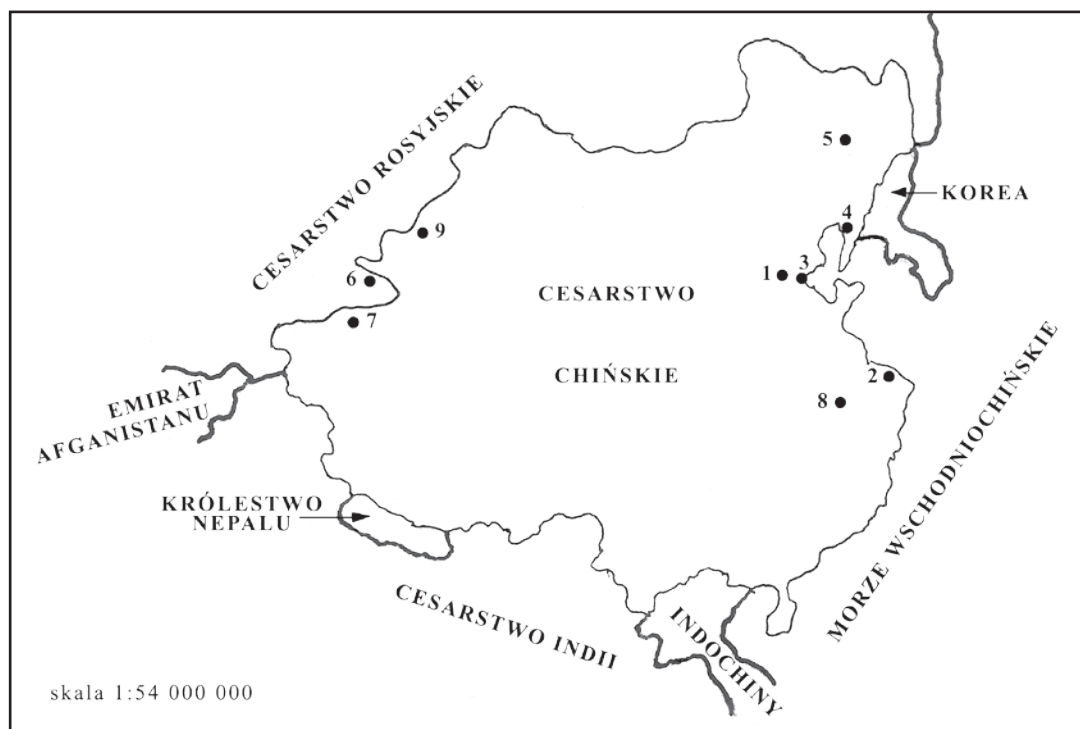

Fig. 11. Cesarstwo Chińskie na przełomie XIX i XX wieku – centra emisyjne Banku Rosyjsko-Chińskiego i Rosyjsko-Azjatyckiego: 1. Peking obecnie Pekin, 2. Szanghaj, 3. Tientsin obecnie Tjanjin, 4. Newchwang obecnie Yingkou, 5. Harbin, 6. Kuldża obecnie Yining, 7. Kaszgar, 8. Hankow obecnie Wuhan, 9. Czuguczak obecnie Tacheng

Rosyjsko-Chiński. Ponadto mennica petersburska w latach 1880-1900 emitowała specjalne krążki czystego srebra przeznaczone do handlu z Dalekim Wschodem o nominałach 10, 3, 1 dola i $\frac{1}{4}$ doli³⁵. Nie są nam znane emisje monetarne taeli i yuanów lub ich części realizowane na podstawie ustawy o Banku Rosyjsko-Chińskim i Rosyjsko-Azjatyckim.

EMISJE BANKU ROSYJSKO-CHIŃSKIEGO LATA 1898-1910

EMISJA 1898 NOMINOWANA W KESZACH³⁶

Wyemitowano dwa rodzaje banknotów o nominale 100 i 300 kesz (miedziaków). 100 kesz – brązowy, klasyczne znaki w obramowaniu, niebieska pieczęć, jednostronny. 300 kesz – niebieski, klasyczne znaki w obramowaniu, czerwona pieczęć, jednostronny. Na kwietniowej aukcji (3 kwietnia 2013) w Hongkongu firmy Stack's and Ponterio zaprezentowano banknot o nominale 500 kesz w kolorze niebieskim emisji Banku Rosyjsko-Chińskiego z 1898 roku, do tej pory nie notowany w opracowaniach katalogowych (poz. 22160).

Banknoty tej emisji przypominają swoim wyglądem emisje cesarskie Guang-Hsu nominowane w keszach i taelach. Mają identyczny układ graficzny i wykonano je taką samą techniką druku. Rysunek główny odbijano metodą typograficzną i nanoszono czerwone lub niebieskie stemple urzędowe. Druk wykonywano na białym papierze.

EMISJA 1898 NOMINOWANA W KU PING TAEŁACH – DRUK ЭЗГБ³⁷

Klauzula w języku rosyjskim, angielskim i chińskim dla banknotu o nominale 3 ku-ping taeli.

Klauzula rosyjska: Bank Rosyjsko-Chiński zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w swoich Kantorach i Oddziałach w Chinach, trzy liangi wysokopróbnego jambowego srebra wagi ku-ping lub wartość w miejscowym jambowym srebrze. Wartość otrzymana.

Klauzula chińska: 華俄 [Chińsko-Rosyjski] 道勝銀行 [Bank Daosheng]

凡持此票至設立在中国各分行支銀應照發庫平倘需就地平色可按行市算給

³⁵ Bitkin 2003: 932.

³⁶ Pick, Cuhaj 2009: S503,S504.

³⁷ Pick, Cuhaj 2009: S506-S511.

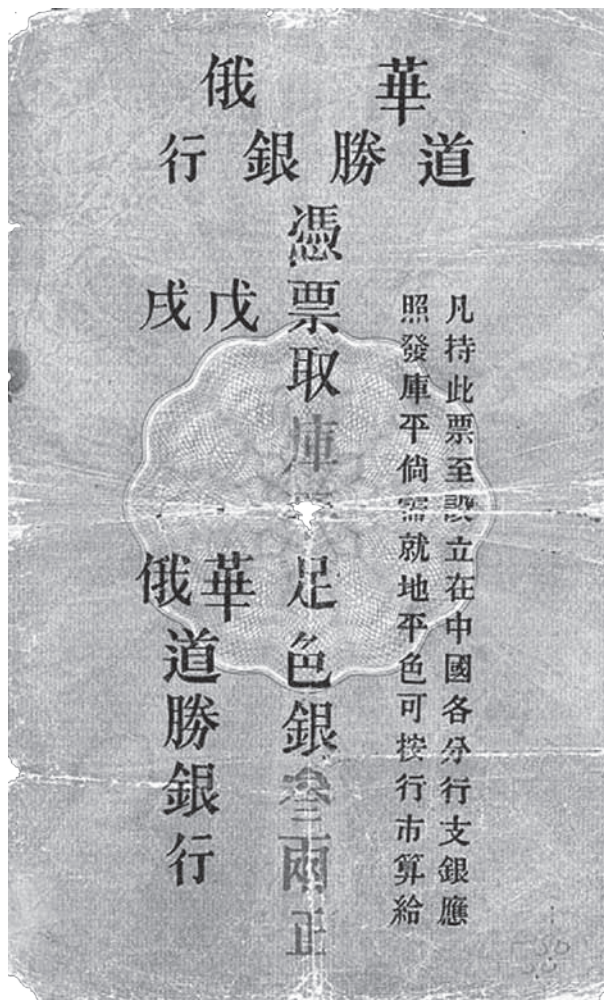
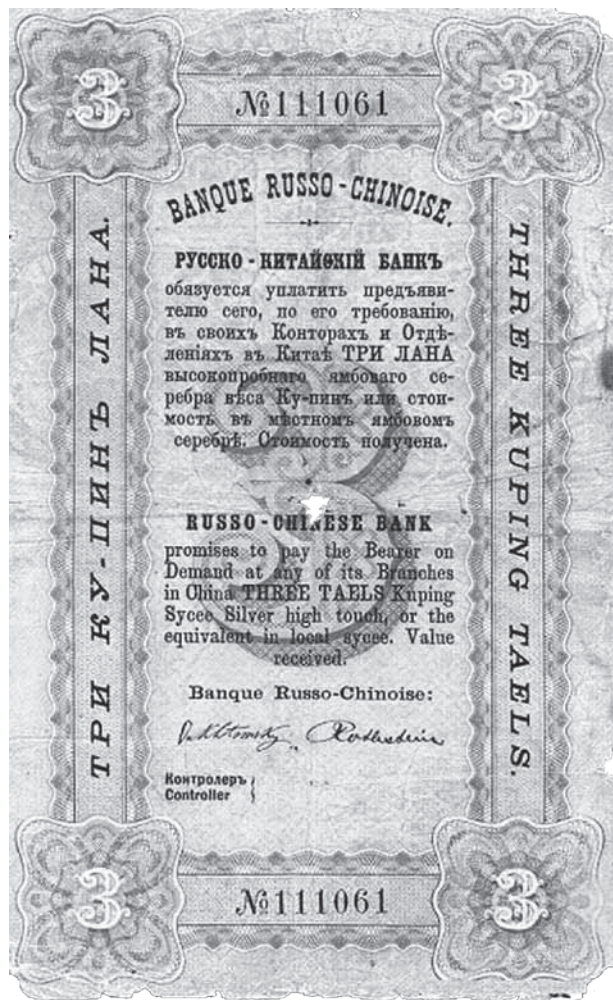

Fig. 12. 3 ku-ping tael, źródło <http://www.banknote.ws/>

[Każdy posiadacz tego kwitu dotarwszy do jakiegokolwiek oddziału banku na terenie Chin powinien otrzymać zatwierdzony do dystrybucji ku-ping, jeżeli wyrazi życzenie, w miejscowym ekwiwalencie, zatwierdzonym na podstawie cen].

戊戌 [1898], 憑票取庫平足色銀三兩正 [Kupon odpowiada dokładnie trzem srebrnym liangom/taelom] (tłum. autorki).

Porównując wersję chińską z angielską i rosyjską, można zaobserwować drobne różnice³⁸. W wersji chińskiej nazwa banku ma w sobie słowo „Daosheng” (co stanowi odniesienie do oddziału banku w Harbinie), które nie występuje w nazwach na wersjach angielskiej i rosyjskiej. W wersji rosyjskiej jest również wzmianka o kantorach, czego nie ma ani w wersji chińskiej, ani angielskiej. Ponadto, sformułowanie „miejscowy ekwiwalent” daje szerokie pole do interpretacji, w jakiej walucie ma być zrealizowane zobowiązanie banku. Data wydania kuponu zapisana jest za pomocą znaków,

używanych w tradycyjnym chińskim kalendarzu. Ważnym elementem klauzuli jest jej ostatnia część – „Wartość otrzymana”. Najprawdopodobniej w tym miejscu urzędnik bankowy nanosił stempel z datą realizacji zobowiązania. W wielu przypadkach data ze stempla jest interpretowana jako data emisji banknotu, chociaż naszym zdaniem jest to data wymiany banknotu na srebro metaliczne lub monety³⁹.

Wyemitowano sześć rodzajów banknotów o nominale 1, 3, 5, 10, 50 i 100 ku-ping tael. 3 ku-ping tael (znane banknoty o numerach 035100, 110850, 111061); 5 ku-ping tael (znany banknot o numerach 035901); 10 ku-ping tael (znane banknoty o numerach 002062, 134102); 50 ku-ping tael (wizerunek nieznan); 100 ku-ping tael (wizerunek nieznan).

Szata graficzna banknotów wykonana w stylu charakterystycznym dla Экспедиции Заготовления Государственных Бумаж z wykorzystaniem techniki druku Orłowa.

³⁸ Kajdański 2000: 7-10.

³⁹ Kajdański 2000: 46 przyp. 2.

**EMISJE REGIONALNE ODDZIAŁÓW
BANKU ROSYJSKO-CHIŃSKIEGO
ODZIAŁ W HANKOW
DRUK NISSEN & ARNOLD, LONDYN⁴⁰**

Klauzula w języku rosyjskim i angielskim: Bank Rosyjsko-Chiński zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Tientsin 1 dolar monetą obiegu miejscowego. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Chiński.

Nadruk czarny typograficzny Hankow na Tientsin w trzech miejscach.

Przedruk w języku rosyjskim i angielskim na banknocie o nominale 1 dolar z 1903⁴¹ roku z Tientsin bez zmiany nazwy banku.

Wyemitowano jeden rodzaj banknotów o nominale 1 dolar – pieczęć z datą realizacji 06.06.1914 rok⁴².

1 dolar przedruk na banknocie z emisji w Tientsin (znany banknot o numerach B 020216).

**ODDZIAŁ W NEWCHWANG
DRUK NISSEN & ARNOLD, LONDYN⁴³**

Klauzula w języku rosyjskim i angielskim: Bank Rosyjsko-Chiński zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Pekinie 1 dolar monetą obiegu miejscowego. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Chiński.

Wyemitowano dwa rodzaje banknotów o nominale 1 i 5 dolarów z 1903 roku z nadrukiem na emisji pekińskiej. 1 dolar przedruk typograficzny czarny w języku angielskim Newchwang trzy razy na słowie Peking z datą realizacji 1/14 03 1907 rok. 1 dolar monetą obiegu miejscowego (znany banknot o numerach D 007839); 5 dolarów monetą obiegu

miejscowego (wizerunek nieznan).

**ODDZIAŁ W PEKINIE
DRUK NISSEN & ARNOLD, LONDYN⁴⁴**

Klauzula w języku rosyjskim i angielskim: Bank Rosyjsko-Chiński zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Pekinie 1 dolar monetą obiegu miejscowego. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Chiński.

Wyemitowano trzy rodzaje banknotów o nominale 1, 5 i 10 dolarów w latach 1903-1914. 1 dolar monetą obiegu miejscowego (znane banknoty o numerach D 004837 D 007355 (z nadrukiem Newchwang D 007839); 5 dolarów monetą obiegu miejscowego (znany banknot o numerach E 024923); 10 dolarów monetą obiegu miejscowego (wizerunek nieznan).

**ODDZIAŁ W PEKINIE
DRUK BRADBURY, WILKINSON & CO.
LTD., LONDYN⁴⁵**

Klauzula w języku angielskim i chińskim: Bank Rosyjsko-Chiński zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Pekinie 1 ku-ping tael. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Chiński.

Wyemitowano pięć rodzajów banknotów o nominale 1, 5, 10, 50 i 100 ku-ping tael w 1907 roku⁴⁶.

1 ku-ping tael (znany wzór bez numeru i z numerem A000001 – A100000); 5 ku-ping taeli (znany wzór bez numeru i z numerem A00001 – A60000); 10 ku-ping taeli (znany wzór z numerem A00001 – A40000); 50 ku-ping taeli (znany wzór bez numeru i z numerem A0001 – A2000); 100 ku-ping taeli (znany wzór z numerem A0001 – A1000).

**ODDZIAŁ W SZANGHAJU
DRUK ㄆㄩㄝㄎㄨㄞ⁴⁷**

Klauzula rosyjska i angielska: Bank Rosyjsko-Chiński zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Szanghaju 1 dolar meksykański. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Chiński.

⁴⁰ Pick, Cuhaj 2009: S512.

⁴¹ Firma Nissen & Arnold wykonała pierwsze banknoty dla Banku Rosyjsko-Chińskiego w 1903 roku dla kantoru w Pekinie i oddziału w Tientsinie. Szata graficzna tych banknotów jest niemal identyczna i wszystkie ich rodzaje nie były datowane.

⁴² W katalogu Pick, Cuhaj 2009: S512 data na stemplu została mylnie zinterpretowana jako data emisji. Zmiana nazwy Banku Rosyjsko-Chińskiego w 1910 roku na Rosyjsko-Azjatycki znalazła swoje odzwierciedlenie na banknotach przedrukowych z Tientsin (S465-S467). Omawiany przypadek jest jednym z przykładów dokumentujących tezę dotyczącą dat na stemplach umieszczonych na banknotach wyrażoną przez autora w tekście zasadniczym.

⁴³ Pick, Cuhaj 2009: S517-S518.

⁴⁴ Pick, Cuhaj 2009: S522-S524.

⁴⁵ Pick, Cuhaj 2009: S531-S535.

⁴⁶ Wszystkie wzory nominałów tej serii z numerami sprzedawano na aukcji Spink & Son 18 stycznia 2014 roku w Hongkongu.

⁴⁷ Pick, Cuhaj 2009: S536-S540.

Wyemitowano 5 rodzajów banknotów o nominale 1, 5, 10, 50 i 100 dolarów meksykańskich w latach 1901-1902. 1 dolar meksykański (znane banknoty o numerach 065868, 065979 i 092206 i wzór z numeracją zerową – 6 cyfr); 5 dolarów meksykańskich (znany banknot o numerach 63099 i wzór z numeracją zerową – 5 cyfr); 10 dolarów meksykańskich (znany wzór z numeracją zerową – 5 cyfr); 50 dolarów meksykańskich (wizerunek nieznan); 100 dolarów meksykańskich (znany wzór z numeracją zerową – 5 cyfr).

Znany wizerunek 1 dolara z datą realizacji 1/14 08 1901 roku.

ODDZIAŁ W SZANGHAJU DRUK BRADBURY, WILKINSON & CO. LTD., LONDYN⁴⁸

Klauzula rosyjska i angielska: Bank Rosyjsko-Chiński zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Szanghaju 1 dolar meksykański. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Chiński.

Wyemitowano 5 rodzajów banknotów o nominale 1, 5, 10, 50 i 100 dolarów meksykańskich w 1909 roku. 1 dolar meksykański (znany banknot o numerach A007481 i wzór z numeracją zerową – 6 cyfr); 5 dolarów meksykańskich (znany wzór z numeracją A000001 – A100000 i wzór z numeracją zerową – 6 cyfr); 10 dolarów meksykańskich (znany wzór z numeracją A00001 – A50000); 50 dolarów meksykańskich (znany wzór z numeracją zerową – 6 cyfr); 100 dolarów meksykańskich (znany wzór z numeracją A0001 – A4000).

ODDZIAŁ W TIENSIN DRUK NISSEN & ARNOLD, LONDYN⁴⁹

Klauzula rosyjska i angielska: Bank Rosyjsko-Chiński zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Tientsin 10 dolarów monetą obiegu miejscowego. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Chiński.

Wyemitowano 2 rodzaje banknotów o nominale 1, i 10 dolarów monetą miejscowego obiegu w 1903 roku. 1 dolar (znany banknot o numerach B 020216 – nadruk rosyjski Hankow); 10 dolarów (znany banknot o numerach C 035107).

ODDZIAŁ W TIENSIN DRUK BRADBURY, WILKINSON & CO. LTD., LONDYN⁵⁰

Klauzula w języku angielskim i chińskim: Bank Rosyjsko-Chiński zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Tientsin 1 ku-ping tael monetą obiegu miejscowego. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Chiński.

Wyemitowano 6 rodzajów banknotów o nominale 1, 5, 10, 50, 100 i 500 ku-ping taeli w 1907 roku.

1 ku-ping tael (znany wzór z numeracją A000001 – A150000 i wzór bez numerów); 5 ku-ping taeli (znany wzór bez numerów); 10 ku-ping taeli (znany wzór z numeracją A00001 – A30000); 50 ku-ping taeli (znany wzór z numeracją A0001 – A5000 i A5001 – A9000; znany przedruk harbiński z numerem A8410, A 8415, A8466); 100 ku-ping taeli (znany wzór z numeracją zerową – 6 cyfr); 500 ku-ping taeli (znany wzór z numeracją A0001 – A1000)⁵¹.

EMISJE BANKU ROSYJSKO-AZJATYCKIEGO LATA 1910-1919

ODDZIAŁ W HARBINIE DRUK BRADBURY, WILKINSON & CO. LTD., LONDYN⁵²

Przedruk na banknotach 50, 100 i 500 ku-ping taeli oddziału Tientsin z 1907 roku.

Wyemitowano 3 rodzaje banknotów o nominale 50, 100 i 500 dolarów w 1910 roku.

50 dolarów na 50 ku-ping taeli (znane banknoty o numerach A8410, A 8415, A8466); 100 dolarów na 100 ku-ping taeli (znane banknoty o numerach A6916, A6921, A6929, A6960, A6965 A6972); 500 dolarów na 500 ku-ping taeli (znane banknoty o numerach A1835, A1900 i wzór z numeracją A0001 – A1000).

⁴⁸ Pick, Cuhaj 2009: S541-S545.

⁴⁹ Pick, Cuhaj 2009: S546, S548.

⁵⁰ Pick, Cuhaj 2009: S549-S554.

⁵¹ Banknoty o nominale 1, 10, 100 i 500 taeli były wystawione na aukcji firmy Spink & Son 17 stycznia 2015 roku w Hongkongu (poz. 165-168).

⁵² Pick, Cuhaj 2009: S465-S467.

**ODDZIAŁ W KULDŻY, CZUGUCHAKU
I KASZGARZE
DRUK BRADBURY, WILKINSON & CO.
LTD., LONDYN⁵³**

Klauzula w języku rosyjskim, chińskim, ujgurskim i mandżurskim: Bank Rosyjsko-Azjatycki zobowiązuje się w jego oddziałach w Kuldży, Czuguczaku i Kaszgarze wydać przedstawiającemu to zaświadczenia czystym złotem wagi ku-ping jeden fen (cian, liang).

Wyemitowano 5 rodzajów banknotów o nominale 1, 2, 10, 50 i 100 złotych fenów w 1910 roku.

10 złotych fenów = 1 złoty mace (cian); 100 złotych fenów = 1 złoty liang; 1 złoty fen (znane banknoty o numerach 002352, 012331 i wzór z numeracją 000001 – 050000); 2 złote feny (znane banknoty o numerach 007180, 061267); 10 złotych fenów = 1 złoty cian (znany banknot o numerach 176275 i wzór z numeracją 000001 – 200000)⁵⁴; 50 złotych fenów = 5 złoty cian (znany banknot o numerach 055284 i wzór z numeracją 000001 – 060000); 100 złotych fenów = 1 złoty lian (znany banknot o numerach 020404 i wzór z numeracją 000001 – 030000)⁵⁵.

Znane banknoty z dodatkowym stemplem zawierającym datę realizacji banknotu.

**ODDZIAŁ W NEWCHWANG
DRUK NISSEN & ARNOLD, LONDYN⁵⁶**

Klauzula rosyjska i angielska: Bank Rosyjsko-Azjatycki zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Pekinie 1 dolar monetą obiegu miejscowego. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Azjatycki.

Wyemitowano 2 rodzaje banknotów o nominale 1 i 5 dolarów w 1910 roku z nadrukiem zawierającym nową nazwę banku.

1 dolar (wizerunek nieznan); 5 dolarów (znany banknot o numerach E 022693).

**ODDZIAŁ W SZANGHAJU
DRUK BRADBURY, WILKINSON & CO.
LTD., LONDYN**

Emisje nominowane w dolarach meksykańskich (część A) i dolarach w monecie lokalnej (część B).

A. Klauzula rosyjska i angielska: Bank Rosyjsko-Azjatycki zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Szanghaju 5, 10 dolarów meksykańskich. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Azjatycki.

Wyemitowano 2 rodzaje banknotów o nominale 5 i 10 dolarów meksykańskich bez daty.

5 dolarów meksykańskich (znany wzór z numeracją A100001 – A200000 i wzór bez numerów)⁵⁷, 10 dolarów meksykańskich (wizerunek nieznan).

Znane wzory strony głównej i obustronne.

B. Klauzula rosyjska i angielska: Bank Rosyjsko-Azjatycki zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Szanghaju 10 dolarów monetą obiegu miejscowego. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Azjatycki.

Wyemitowano 5 rodzajów banknotów o nominale 1, 5, 10, 50 i 100 dolarów w monecie lokalnej z datą 1/14 01 1914 r.

1 dolar monetą obiegu miejscowego (wizerunek nieznan); 5 dolarów monetą obiegu miejscowego (wizerunek nieznan); 10 dolarów monetą obiegu miejscowego (znane banknoty o numerach B007302, B055879 i wzór z numeracją B000001 – B075000); 50 dolarów monetą obiegu miejscowego (znany wzór z numeracją B000001 – B002000); 100 dolarów monetą obiegu miejscowego (znany wzór z numeracją B000001 – B003000)⁵⁸.

**ODDZIAŁ W SZANGHAJU
DRUK AMERICAN BANK NOTE CO.⁵⁹**

Klauzula angielska⁶⁰.

Wyemitowano 5 rodzajów banknotów o nominale 1, 5, 10, 50 i 100 dolarów meksykańskich w 1914 roku.

⁵³ Pick, Cuhaj 2009: S479-S483.

⁵⁴ Banknot o nominale 10 złotych fenów był wystawiony na aukcji firmy Spink & Son 17 stycznia 2015 roku w Hongkongu (poz. 171) z datą marzec 1913.

⁵⁵ 1 tael = 1 lian = 100 fen w Kanth, Knorr 1986: 307.

⁵⁶ Pick, Cuhaj 2009: S484, S484a.

⁵⁷ Numeracja emisji Banku Rosyjsko-Azjatyckiego jest kontynuacją numeracji z emisji Banku Rosyjsko-Chińskiego (5 dolarów meksykańskich (znany wzór z numeracją A000001 – A100000 – S537).

⁵⁸ Banknoty o nominale 10 i 100 dolarów w monecie lokalnej były wystawione na aukcji firmy Spink & Son 17 stycznia 2015 roku w Hongkongu (poz. 169-170).

⁵⁹ Pick, Cuhaj 2009: S490-494

⁶⁰ Ze względu na słabą jakość reprodukcji nie udało się odczytać klauzuli (przyp. autora).

1 dolar meksykański (wizerunek nieznan);
5 dolarów meksykańskich (wizerunek nieznan);
10 dolarów meksykańskich (wizerunek nieznan);
50 dolarów meksykańskich (znany wzór bez numeracji);
100 dolarów meksykańskich (wizerunek nieznan).

**ODDZIAŁ W TIENTSIN
DRUK NISSEN & ARNOLD, LONDYN⁶¹**

Klauzula rosyjska i angielska: Bank Rosyjsko-Azjatycki zobowiązuje się zapłacić przedstawiającemu to zaświadczenie, zgodnie z jego życzeniem, w Oddziale Banku w Tientsin 10 dolarów monetą obiegu miejscowego. Wartość otrzymana. Bank Rosyjsko-Azjatycki.

Wyemitowano 1 rodzaj banknotów o nominale 10 dolarów po 1910 roku.

10 dolarów monetą obiegu miejscowego (znany banknot o numerach C 088467 z datą realizacji 19 stycznia 1917 roku).

BANKNOTY DLA KOLEI WSCHODNIO-CHIŃSKIEJ

Niedobory pieniądza obiegowego w „obszarze wyłączenia” Kolei Wschodnio-Chińskiej były przyczyną podjętych starań związanych z emisją pieniądza lokalnego. Zarząd harbiński Kolei Wschodnio-Chińskiej zgodnie z rozporządzeniem nr 6710 z 13 stycznia 1919 roku, wydanym przez generała L.D. Horwata, wprowadził do obiegu banknoty o nominałach 50 kopiejek, 1, 3, 10 i 100 rubli, które posiadały prawo obiegu na terenie koncesji Kolei Wschodnio-Chińskiej. Pieniądze te, powszechnie nazywane „horwatkami” od nazwiska zarządcy kolei, miały prawo obiegu na terenie „pasa wyłączenia”. W połowie 1918 roku Bank Rosyjsko-Azjatycki zamówił w American Bank Note Company banknoty na ogólną sumę 20 milionów rubli. W kwocie tej zamówiono 12 000 000 rubli w banknotach o nominale 100 rubli, 500 000 rubli w banknotach o nominale 50 kopiejek i 7 500 000 rubli w pozostałych nominałach czyli 1, 3, i 10 rubli⁶². Zamówione banknoty trafiły do harbińskiego oddziału Banku Rosyjsko-Azjatyckiego w końcu 1918 roku przez Władywostok.

**ODDZIAŁ W HARBINIE
DRUK WŁASNY – BILETY PRZEKAZOWE⁶³**

Klauzula rosyjska: Bilet przekazowy. Po przedstawieniu tego (biletu przekazowego) bądźcie łaskawi zapłacić rubli (kwota wpisywana słownie) i dostarczyć je na rachunek, po powiadomieniu, Banku Rosyjsko-Azjatyckiego w Harbinie.

Fig. 13. Bilet przekazowy 1000 rubli Harbin, według Pogrebeckij 1924

Wyemitowano 5 rodzajów biletów przekazowych o nominałach 500, 1000, 2000, 3000, 5000, rubli w sierpniu 1917 roku.

500 rubli (znany bilet przekazowy o numerze 9511); 1000 rubli (znany bilet przekazowy o numerze 9652)⁶⁴; 2000 rubli (wizerunek biletu przekazowego nieznan); 3000 rubli (wizerunek biletu przekazowego nieznan); 5000 rubli (wizerunek biletu przekazowego nieznan).

**ODDZIAŁ W HARBINIE
DRUK AMERICAN BANK NOTE CO.⁶⁵**

Fig. 14. 100 rubli Harbin, z archiwum autora

⁶¹ Pick, Cuhaj 2009 : S502

⁶² Pogrebeckij 1924: 323.

⁶³ Pick 1980: F254-258.

⁶⁴ Pogrebeckij 1924: 319.

⁶⁵ Pick, Cuhaj 2009: S473-478.

Klauzula rosyjska: Prawdziwy bon przyjmuje się we wszystkich kasach Kolei Wschodnio-Chińskiej jak również w Oddziałach Banku Rosyjsko-Azjatyckiego w Harbinie, Hajlarze i Kuanczendzy na równi z Państwowymi Biletami Kredytowymi wzorów znajdujących się w obiegu do 1917 roku włącznie. Podrabianie będzie ścigane prawem.

Poniżej podpisy (od lewej) zarządzającego koleją generała L. Horwata, kontrolera (odręczny) i prezesa Zarządu Banku Rosyjsko Azjatyckiego M. Putilova.

Wyemitowano 5 rodzajów banknotów o nominalnie 50 kopiejek, 1, 3, 10, i 100 rubli w 1919 roku.

50 kopiejek (znane banknoty z 6 cyfrowym numerem i wzory z numeracją zerową); 1 rubel (znane banknoty z 6 cyfrowym numerem i literami serii A, Б, В i wzory z numeracją zerową); 3 ruble (znane banknoty z 6 cyfrowym numerem i wzory z numeracją zerową); 10 rubli (znane banknoty z 6 cyfrowym numerem i wzory z numeracją zerową); 100 rubli (znane banknoty z 5 cyfrowym numerem i wzory z numeracją zerową 6 cyfrową).

Banknoty były przeznaczone dla Kolei Wschodnio-Chińskiej.

Znanych jest 15 odmian banknotów z różnymi podpisami odręcznymi⁶⁶.

Aneks III

PRÓBA OSZACOWANIA WIELKOŚCI NIEKTÓRYCH EMISJI

Dane pozwalające na oszacowanie wielkości emisji pieniądza papierowego nie zostały, do tej pory, opracowane kompleksowo. Informacje dotyczące tego zagadnienia są rozproszone w opracowaniach dotyczących Banku Rosyjsko-Chińskiego i Rosyjsko-Azjatyckiego. Pomimo tego, korzystając z zestawień banknotów wydanych przez poszczególne oddziały banku, można próbować oszacować wielkość tych emisji. Na podstawie numeracji wzorów banknotów wydanych przez oddział pekiński Banku Rosyjsko-Chińskiego można oszacować wielkość emisji na 1 milion ku-ping taeli, co odpowiadało wartości 37,5 ton srebra. Podobnych przeliczeń można dokonać dla emisji Banku Rosyjsko-Azjatyckiego nominowanej w złotych fenach. Brak danych dla nominału 2 feny uniemożliwia precyzyjne określenie wielkości emisji, ale ściśle dane dla pozostałych nominałów pozwalają oszacować ją na 4 miliony złotych fenów, co odpowiada 1,5 tysięcy kilogramów złota⁶⁷.

Bez wątpienia najlepiej opracowane zostało ostatnie wydanie banknotów dla Kolei Wschodnio-Chińskiej. Pogrebeckij⁶⁸ w pracy z 1924 roku, dotyczącej emisji pieniężnych na Dalekim Wschodzie, podaje kompleksowe dane dotyczące obu emisji harbińskich. Należy pamiętać, że emisje te zostały wydane w sytuacji kryzysowej z pominięciem warunków zapisanych w ustawach obu banków. Emisja biletów przekazowych miała na celu ożywienie obiegu pieniądza na terenie Harbinu. Jej całkowita wartość wynosiła 1 milion rubli. Kolejna, zamówiona w American Bank Note Co., została zrealizowana na początku 1919 roku. Całkowita jej wartość wynosiła, jak wspominałem wyżej, 20 milionów rubli, ale rubli, które nie miały pokrycia w kruszcach szlachetnych, o czym świadczy tekst klauzuli umieszczony na banknotach.

Fig. 15. Parowóz Kolei Wschodnio-Chińskiej, fragment banknotu 10 rubli Harbin, z archiwum autora

Literatura

- БИТКИН В.В. [Bitkin V.V.] 2003. *Сводный каталог монет России*. Киев.
- Bonin H., Valerio N. i K. Yago 2015. *Asian Imperial Banking History*. London.
- Cabanowski M. 1993. *Tajemnice Mandżurii – Polacy w Harbinie*. Warszawa.
- Crisp O. 1974. The Russo-Chinese Bank. An episode in Franco-Russian Relations. "Slavonic and East European Review" 52.127, 197-212.
- Cuhaj G.S. i Michael T. 2011. *Coins of the World: Coins of China 1901-2000*. Krause Publication Inc.

⁶⁶ Zob. Pogrebeckij 1924:324.

⁶⁷ W prezentowanym artykule do obliczeń

wykorzystano najwyższe numery wzorów dla wszystkich nominałów wydanych przez oba oddziały.

⁶⁸ Pogrebeckij 1924.

- Дацьшен В.Г. [Dacyšen V.G.] 2000. *История российско-китайских отношений в конце XIX - начале XX вв.* Красноярск.
- Гиндин И.Ф. [Gindin I.F.] 1948. *Русские коммерческие банки.* Москва.
- Gatrell P. 1994 *Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism.* Manchester.
- Irigoin A. 2012. *A Trojan Horse in Daoguang China? Explaining the flows of silver in and out of China, London School of Economic ANEC Conference Hitotsubashi University Tokyo.* Tokyo.
- Kajdański E. 2000. *Korytarz – burzliwe dzieje Kolei Wschodnio-Chińskiej 1898-1998.* Warszawa.
- Kanth H. i Knorr B. 1986. *Bi-lexikon Alte Mase, Münze und Gewichte.* Leipzig.
- Кардаков Н. [Kardakov N.] 1957. *Хорватки.* “Россика” 51.
- Лукиянов И.В. [Lukânov I.V.] 2008. „*Не отстать от держав... “Россия на Дальнем Востоке в конце XIX - начале XX вв.* Санкт Петербург.
- Моисеев В.А. [Moiseev V.A.] 2003. *Россия и Китай в Центральной Азии (вторая половина XIX в. - 1917 гг.).* Барнаул.
- Мошенский С.З. [Mošenski S.Z.] 2014. *Рынок ценных бумаг Российской империи.* Москва.
- Pick A. 1980. *Standard Catalog of World Paper Money.* Krause Publication Inc.
- Pick A. i Cuhaj G.S. 2009. *Standard Catalog of World Paper Money, Specialized Issues.* Krause Publication Inc.
- Полное собрание законов Российской империи, собрание третье.* Санкт Петербург 1899. Т. XV, 1895, № 12242.
- Погребецкий А.И. [Pogrebeckij A.I.] 1924. *Денежное обращение и денежные знаки Дальнего Востока 1914-1924.* Харбин.
- Quested R. 1977. *The Russo-Chinese Bank; A Multinational Financial Base of Tsarism in China.* Birmingham.
- Rohoziński J. 2012. *Pogranicze w ogniu. Rosyjska wojna domowa w Chińskim Turkiestanie.* „Mówią Wieki” nr 7.
- Schoen G.I. i Cartier J.G. 1980. *Weltmünzkatalog XIX Jahrhundert Battenberg Verlag.* München.
- Watson D.R. 1933. *The Rise and Fall of the Russo-Asiatic Bank. The Problems of a Russian Enterprise with French Shareholders, 1910-1926.* “European History Quarterly” 23.1, 39-49.

Juliusz Bieniaś
Polskie Towarzystwo Numizmatyczne
juliuszbienias@poczta.onet.pl

Joanna Lipinin
Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
lipinina@op.pl